

הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מַה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מַעֲמֶךָ כִּי אִם-לִירָאָה אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל-דְּרָכֶיךָ וּלְאַהֲבָה אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לִבְבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ: (דברים י ב.)¹

רש"י דברים י ב – פשט ודרש

ועתה ישראל - אף על פי שעשיתם כל זאת, עודנו רחמיו וחובתו עליכם, ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם כי אם ליראה וגו': כי אם ליראה וגו' - רבותינו דרשו מכאן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.²

כלי יקר על הפסוק – דבר קטן לדור יוצאי מצרים

כך ביאורו: אילו בקשתי היראה מן בניכם אשר יקומו אחריכם, אשר לא ראו את כל הנוראות אשר עשה ה'... אז ודאי הייתי שואל דבר גדול... אמנם ועתה, רצה לומר הדור הזה – "אתם ראוי", כי בעיניכם ראיתם כל הנוראות אשר עשה האלוהים שייראו מלפניו וכבר אתם מורגלים במידת היראה, לפיכך ועתה באשר הוא שם, שאלה קטנה ה' שואל מעמך.³

אור החיים על הפסוק – הדרגה הקלה יותר

לפי שיש שתי הדרגות שחפץ ה' מישראל עשות, והם זו למעלה מזו. אחת היא היראה, ולמעלה ממנה האהבה, ואמר להם שאינו מבקש מהם כי אם היראה.⁴

מסכת ברכות דף לג עמוד ב – יראת שמים היא כל גדול

ואמר רבי חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה". אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא?⁵ והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחאי: אין לו לקב"ה בבית גזויו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר: "יראת ה' היא אוצרו" (ישעיהו לג ו)!⁶ - אין, לגבי משה

¹ פסוקים ודומים לפסוק זה ניתן למצוא בספר דברים עצמו: "ועתה ישראל שמע אל החוקים", "את ה' אלהיך תירא", "ואהבת את ה' אלהיך" ועוד. אבל האסוציאציה שלנו היא דווקא לפסוק בספר מיכה ו ח: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך". קשר כזה מצאנו במדרש פתרון תורה בפרשתנו ואת הפסוק של מיכה נראה בהמשך, בגמרא מכות.

² רש"י המשלב כדרכו פשט ודרש, מעמיד לפנינו את שני המוטיבים המרכזיים שבפסוק: הפשט: מה ה' מבקש מעם ישראל, במשפט הראשון של רש"י; ודרשת חז"ל עליו שמפקיעה מהפשט: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", במשפט השני. לפני שנפנה לדרשה זו שהיא עיקר מגמתנו בדף זה, נתבשר מעט ממשפט הפסוק. ראו פירוש רמב"ן עליו שמדגיש גם הוא את הטוב והרכות שבפסוק ובלי להזכיר את חטאי העבר: "מה ה' אלהיך שואל מעמך - נמשך אל לטוב לך - יאמר איננו שואל מעמך דבר שיהיה לצרכו אלא לצורךך, כטעם אם צדקת מה תתן לו (איוב לה ז), רק הכל הוא לטוב לך". ראו דברי משה בדברים ו כד: "וְיִצְוֶנּוּ ה' לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֵּינוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה".

³ פירוש כלי יקר מרמז לפירוש חז"ל שנראה להלן על "הדבר הגדול" וה"הדבר הקטן" שבפסוק, אבל עדיין נצמד לפשט הפסוק. משה מדבר אל דור יוצאי מצרים ובניהם "אשר ראו" את נפלאות ה' (דברים ד ט, ז יט, י כא, כט ב וראו גם שופטים ב ז) - דורות שעבורם יראת ה' היא דבר מובן וברור. ואנו נשאל על פירוש זה: מה לגבי הדורות הבאים, כמו למשל דורנו? האם משה לא דיבר גם אלינו? והלו "אתם נצבים פה היום כולכם" והברית היא עם "אשר ישנו פה עמנו... ואשר איננו פה עמנו"! האם נוכל להבין שבעקיפין משה מדבר גם אל הדור "אשר לא ראו" (דברים יא ב) ומסכים שבשבילם היראה איננה "שאלה קטנה"? ואם כן, אז איך יתמודדו איתה הדורות אשר לא ראו ניסים ומופתים?

⁴ אור החיים מבקש לפתור את הבקשה "הפשטה" של משה ליראה את הקב"ה, בכך שהוא מבחין בין יראה לאהבה. הפסוק אמנם מזכיר גם את האהבה (נקודה שהמדרשים ומרבית הפרשנים מתעלמים ממנה), אבל כל שמשה מבקש כאן היא היראה (תוך שהוא מזכיר גם את השאיפה לאהבה). אך גם היראה איננה עניין פשוט, כדברי הגמרא שנראה להלן: "אטו יראה מילתא זוטרתא היא"? ועוד, הרי גם את האהבה הקב"ה מבקש, ולא רק כאן כי אם במקומות רבים במקרא, כגון: "ואהבת את ה' אלהיך" (דברים ו ה, יא א). נראה שעל שתי שאלות אלה עונה אור החיים בהמשך דבריו: "מה שהוא שואל ליראה הוא עתה, בזמן שאתה בא לישא עול האלוהות. אבל אין זה תכלית מה שחפץ ממנו עשות, אלא שזה יעמידנו בגדר האהבה". המטרה היא להגיע בסופו של דבר למדרגת האהבה. בינתיים, מה שנדרש זו היראה והיא כשלעצמה, בעיני אור החיים, לא דבר קשה. האם גם על אור החיים שזכה לכינוי "הקדוש" חל מה שהגמרא אומרת להלן שעבור משה היראה היא "כלי קטן"? כך או כן, לעצם הנושא של השוואת היראה והאהבה ראו דברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) בפרשה זו.

⁵ וכי יראת שמים היא דבר קטן? שואל הדרשן. (והתשובה הברורה הניתנת מיד היא, ודאי שלא). ואנו שואלים: מה גורם לפרשן להבין מהפסוק שלנו שמשה (הקב"ה) סבור שיראת שמים היא עניין של מה בכך? האם זו המילה "מה" שבפסוק? האם זה "כי אם"? האם זה הצרופ שלם? האם גם הפתיחה "ועתה ישראל" תורמת? כך או כן, יש לשים לב להתעלמות מהבקשה לאהבה.

⁶ ראו הפסוק המלא שם: "וְהָיָה אֲמוֹנַת עֲתִיד חֶסֶן וְשִׁוּעַת חֻכְמַת וְדַעַת יִרְאָת ה' הִיא אוֹצְרוֹ". ראו גמרא שבת לא ע"א שמוצאת בפסוק זה רמז לשישה סדרי משנה (ותלמוד, ש"ס כולו): "אמונת - זה סדר זרעים, עתיך - זה סדר מועד, חסן - זה סדר נשים, ישועות - זה סדר נזיקין, חכמת - זה סדר קדשים, ודעת - זה סדר טהרות. ואחרי הכל: "יראת ה' היא אוצרו". ובהמשך הגמרא שם: "אמר רבא:

מילתא זוטרתא היא. דאמר רבי חנינא: משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן. - קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול.⁷

מסכת נדה דף טז עמוד ב - על מה המלאך לא שואל

דריש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממונה על ההריון לילדה שמו, ונוטל טיפה ומעמידה לפני הקב"ה, ואומר לפניו: ריבונו של עולם, טיפה זו מה תהא עליה? גיבור או חלש, חכם או טיפש, עשיר או עני? ואילו רשע או צדיק - לא קאמר,⁸ כדרי' חנינא; דאמר ר' חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'" (דברים י ב).⁹

פירוש רש"י מסכת ברכות לג ע"ב - צדיק ורשע אינו משמים

כל הבא על האדם ביד הקב"ה; כגון ארוך - קצר, עני - עשיר, חכם - שוטה, לבן - שחור, הכל בידי שמים הוא. אבל צדיק ורשע אינו בא על ידי שמים. את זו מסר בידו של אדם ונתן לפניו שתי דרכים, והוא יבחר לו יראת שמים.¹⁰

תוספות מסכת נדה דף טז עמוד ב - הכל נגזר על האדם

הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - ובאלו נערות (כתובות ל ע"א) דאמר: הכל בידי שמים חוץ מציניס ופחים. הכא איירי בתולדות האדם ובמידותיו והתם מיירי במאורעות כגון חלאים ופורעניות. דהכל נגזר עליו ואינו יכול לזוהר כדאמר בחולין (דף ז ז): אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה.¹¹

רמב"ם, הקדמה למסכת אבות (שמונה פרקים), פרק שמיני - כח הבחירה

אבל הלשון הנמצא לחכמים והוא אמרם הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - הרי הוא אמת, ומכוון אל מה שזכרנו.¹² אלא שהרבה יטעו בו בני אדם, ויחשבו בקצת מעשי האדם הבחיריים - שהוא מוכרח עליהם, כגון

בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו - אין, אי לא - לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חיתין לעלייה. הלך והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לאו. אמר לו: מוטב אם לא העליתה. יראו ה' היא החומר המשמר את אדם התבואה. היראה משמרת גם את החכמה (אבות ג ט). אבל בידי מי היא עצמה מסורה?

⁷ לגבי משה יראת שמים היא "כלי קטן", אבל לגבי כל השאר היא "כלי גדול". בכך סוגרים ומשלימים דברי ר' חנינא אלה שבסוף המדרש עם דבריו בתחילת המדרש. יראת שמים היא אכן כלי גדול. וזאת, משום שאת זה האדם צריך לעשות בעצמו. במשפט: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" יש מתח פנימי, אם לא סתירה של ממש. "הכל" מול "חוץ מ". מה כאן הכלל ומה היוצא מן הכלל? האם ייתכן שה"חוץ מ" שהוא בפשטות היוצא מן הכלל יהיה גדול מ-"הכל" שהוא מן הסתם הכלל? מדרש זה מופיע מילה במילה גם במסכת מגילה כה ע"א, להוציא הציטטה מהפסוק בישיעהו "יראת ה' היא אוצרו" שממנה לומדים שיראת שמים "לאו מילתא זוטרא היא" (כנראה היה הדבר פשוט לדרשן של מסכת מגילה, או שהשמיטו המעתיקים).

⁸ על צדיק או רשע לא שואל המלאך וממילא גם לא נגזר על הנולד. כמו מי שיטה זו? עונה הגמרא: כשיטת ר' חנינא להלן שהכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים. יש כאן ר' חנינא על ר' חנינא ולא ברור אם זה אותו איש.

⁹ גמרא זו היא המקור העיקרי לאמירה "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" ולפירוש המצומצם או המורחב שנתנו לה הראשונים במובן של יכולת האדם לעצב את חייו ולקחת אחריות על ומעשיו. אם נגזר על האדם להיות חכם או שוטה, האם אין זה מגביל את יכולתו לקיים מצוות ולירא שמים? אם נגזר עליו מראש להיות עשיר או עני, האם יטרף ללמוד מלאכה ולהתפרנס בכבוד? אפילו על גיבור או חלש שמכולם נשמע כתכונה מולדת אפשר לשאול מהאמירה: "איזהו גיבור - הכובש את יצרו" ומפתחת השולחן ערוך: "יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו".

¹⁰ פירוש זה של רש"י מממוקם בגמרא ברכות הנ"ל, אבל מסתמך על הגמרא במסכת נדה לעיל. ראו פירושו של רש"י בגמרא נדה עצמה: "הכל בידי שמים - כל מדותיו וקורותיו של אדם באין לו בגזרת מלך חוץ מזו". ובמקבילה במסכת מגילה (שהזכרה בהערה 7 לעיל) מפרש רש"י: "חוץ מיראת שמים - אותה מסורה בידי אדם, שיהא הוא עצמו מכין לבו לכך. אע"ג שהיכולת בידו להכין לבבו אליו, דכתיב: הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (ירמיהו יח), ואומר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו)". ודאי שהקב"ה יכול גם לגרום ליראת שמים, אבל אין הוא עושה כך, רק לעתיד לבוא יהיה כך (ואז לא תהיה יותר בחירה חופשית? נחזור למצב בגן עדן לפני חטא עץ הדעת טוב ורע?). סוף דבר, בין צמצום להרחבה, נראה לכאורה שרש"י בחר את צד הצמצום. אבל ראו כיצד הוא משנה את הדוגמאות שמביאה הגמרא: הוא מוציא את גיבור או חלש ומכניס את ארוך או קצר, לבן או שחור. האם הסטה זו של המטוטלת לכיוון תכונות גנטיות מולדות מרמזת שרש"י רואה ב"יראת שמים" משהו הרבה יותר רחב?

¹¹ הכל נגזר על האדם. ראו איך תוספות מכניס בהמשך דבריו שם עוד גורם לתמונה: מזלו של האדם, היינו סידור הכוכבים (הקונסטלציה בשמים) ברגע הלידה: שור, עקרב, מאזניים וכו'. ואלה דבריו שם בהמשך: "דהרבה דברים תלוי במזל ... דאין זה בידי שמים כי אין הקב"ה רוצה לשנות הילוך המזלות". תוספות מחבר את האמירה "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" עם האמירה "הכל בידי שמים חוץ מציניס ופחים" (גם היא של רבי חנינא, אמירה שנדון בה להלן). זו מתייחסת לצד הרוחני-ערכי-מוסרי של האדם, זו מתייחסת לעניינים הארציים, ושתיהן ביחד יוצרות מקשה סגורה אחת בה הכל מוכרו מלמעלה. ובצד, גם המזל בו נולד האדם! איך אחרי כל זה באה התורה ומצווה אותנו מצוות כה רבות ובהם "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", ומבטיחה שכן ועונש?

¹² ראו דבריו שם בקטע הקודם כשהוא מדבר על "מעשי האדם כולם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה, מבלי כפיה ומבלי הכרח לו על כך", כשהמקור לכך בתורה הוא הפסוק: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע ...

הזיווג לפלונית, או היות זה הממון בידו. וזה אינו אמת, כי זאת האשה, אם היתה לקיחתה בכתובה וקידושין, והיא מותרת, ונשאה לפריה ורביה - הרי זו מצוה, וה' לא יגזור בעשיית מצוה. ואם היה בנשואיה פגם - הרי היא עבירה, וה' לא יגזור בעבירה. וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו, או מעל וכחש ונשבע לו בממונו, אם נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו זה הממון ושיצא מיד זה האחר - הנה כבר גזר בעבירה. ואין הדבר כן, אלא כל מעשי האדם הבחיריים - בהם בלא ספק ימצאו המשמעת והמרי. כי כבר בארנו בפרק השני, שהציווי והאזהרה התוריים אמנם הם במעשים אשר לאדם בחירה בהם אם יעשם או לא יעשם, ובזה החלק מן הנפש תהיה יראת שמים, ואינה בידי שמים, אלא היא מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו. ואם כן, אומרים 'הכל' - אמנם ירצו בו הדברים הטבעיים, אשר אין לאדם בחירה בהם, כגון היותו ארוך או קצר, או רדת מטר או בצורת, או הפסד אויר או בריאותו,¹³ וכיוצא בזה מכל מה שבעולם, חוץ מתנועות האדם ומנוחותיו.¹⁴

עקדת יצחק בראשית שער כב (פרשת חיי שרה) – יד האדם תמיד על העליונה

ומהידוע שהעושר והגבורה כתריס לפני כמה מונעים ומעיקים הנמצאים לו לאדם מבית ומחוץ אשר בהמצאם יוכל להצליח ובהעדרם הוא נמנע. הנה א"כ איך אמר שלא גזר על צדיק ורשע? הנה באמתו הגוזר באלו הוא גוזר בכל, ואיך אמר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים? ועוד, אם דברים אלו ביד הגזרה ולא נשאר ביד האדם לבד היראה ואותה מידו יבקש, איך אמר מה י"י אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וכו', ומה יש לו עוד? הנה שהמאמרים האלה והדומים להם כלם חברו לשפוך סוללה על חומת אמונת הבחירה האינשושית ואמות ההשגחה השלמה אשר כל התורה עומדת עליהם.¹⁵

סוף מסכת מכות (כג ע"ב, כד ע"א) – למה משה לא ברשימה

דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה ... בא דוד והעמידן על אחת עשרה ... בא ישעיהו והעמידן על שש ... בא מיכה והעמידן על שלוש דכתיב: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך"¹⁶ ... חזר ישעיהו והעמידן על שתיים ... בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: "וצדיק באמונתו יחיה".¹⁷

ובחרת בחיים". משם נגזרים: "העונש למי שיעבור, והגמול למי שישמע ... הלימוד וההתלמדות ... וכל מה שבא בלימוד ובהרגל במצוות". ראו דברינו [בחרת בחיים](#) בפרשת נצבים.

¹³ של האוויר, לא של האדם. אבל נראה שגם כאן, בידי האדם להחליט היכן הוא בוחר לגור ואיך הוא מתמודד עם זיהום האוויר ושאר פגעי הסביבה. אז מה נשאר "בידי שמים"? "הדברים הטבעיים" – תכונות מולדות באדם, תופעות וכוחות הטבע.

¹⁴ ראשונים רבים דנים בביטוי "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" בהקשר עם הפסוק שבפרשתנו ועם פסוקים אחרים המורים על כח הבחירה. ראינו את רש"י ותוספות לעיל. רמב"ן מתייחס לכך בפירושו לפסוק: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים" (דברים ה כה). כך גם רבי בחיי בן אשר על הפסוק "מי יתן", רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ד, חובת הלבבות שער ייחוד המעשה, ספר יסוד מורא לרבי אברהם אבן עזרא השער השביעי, ספר האמונה לראב"ד שער שני ועוד. נראה שאין מי מהראשונים שלא התייחס לנושא זה ולא דן במאמר חז"ל: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ומאמרים אחרים, כגון: הכל צפוי והרשות נתונה, אבות ג טו). אך מי שהגדיל לעשות הוא הרמב"ם אשר הרחיב מאד את משמעות המאמר ואת דברי הגמרא במסכת ברכות (ומגילה), מסכת נדה וגם בבא מציעא שנראה להלן (וכתובות שהתוספות מצטט). הרמב"ם הופך את הקערה על פיה. הוא מצמצם את "הכל" לתכונות מולדות שאין לאדם שום שליטה בהם ומאידך, מרחיב את "חוץ מיראת שמים" לכל מעשיו ופעולותיו של האדם. שאם לא כן, איפה חופש הבחירה של האדם? איפה כל מצוות התורה? איפה מעשה טוב ומעשה רע? איפה המשמעת ואיפה המרי? כלשון הרמב"ם. כל אלה הם בעיני הרמב"ם מעין [raison d'être](#) של יראת ה' (תכליתה וסיבת קיומה, הצדקת מהותה) ואין לנו אלא לפרש את דברי ר' חנינא בגמרא באופן שיהלום יסוד מוסד זה. ראו גם דברי הנמצאים בהלכות דעות על חובות האדם הכלליות.

¹⁵ אי אפשר להבין את המאמר: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים במובנו הצר, טוען רבי יצחק ב"ר משה עראמה (מאה 15, ספרד, פורטוגל, איטליה). הדבר נוגד את יסודות האמונה בכח הבחירה ובהשגחת הקב"ה גם יחד. מה יישאר בידי האדם? לפיכך ברור שיראת שמים כוללת את כוח הבחירה - שום דבר לא נגזר על מראש ו"הרשות נתונה" (אבות פרק ג משנה טו). ההחרגה של צדיק ורשע מגזירת השמים (או המלאך הממונה על ההיריון) היא הבסיס להרחבת "יראת שמים" אל מעבר לצו: "את ה' אלהיך תירא", אל כוח הבחירה של האדם, כולל האפשרות לבחור שלא לירא את ה'. ראו שם בהמשך דבריו שהוא אמנם מכיר בכוחו של המזל, אבל זו בדיקו משימתו של האדם בעולם להתגבר על הכוחות שלכאורה קובעים את תכונותיו ומעשיו: "אבל כי יד האדם תהיה תמיד על העליונה להתנהג כפי שכלו ועל פי חופשיות בחירתו, הן לשַׁבֵּר הוראת המזל הוא בלי ספק לגמרי. או שיהפוך הוראתה אל צד וצדדים שלא תזיק או שתועיל מעט או הרבה". ובודאי למי שזכה להיוולד במזל טוב. האם באנו למחלוקת שיטת חכמי אשכנז – רש"י ותוספות המצמצמת, מול גישת חכמי ספרד – רמב"ם, עקדת יצחק ורבי בחיי בן אשר המרחיבה? צריך עיון נוסף.

¹⁶ ראו דברינו [הגיד לך אדם מה טוב](#) בפרשת בלק.

¹⁷ לכאורה משה כבר קדם לכולם והעמיד את התורה כולה על רגל אחת: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך". אלא שרא עקא, משה תופס את החבל בשני הקצוות ומעמיד את התורה מחד גיסא על מכלול תרי"ג מצוות ומאידך גיסא על "מה ה' שואל מעמך כי אם ליראה" שהוא למעשה הכל. עבור משה אין זו סתירה. כל תרי"ג מצוות הם אצלו "כלי קטן" ופשוט לקיום. היראה היא כח הבחירה שהוא מהות האדם והמצוות. אבל בעבורנו, היראה היא "כלי גדול" לא רק מכח עצמה, אלא מהעובדה שהיא מקפלת בתוכה את כל תרי"ג המצוות שנמשכות ממנה בכח הבחירה. ראו אגב בגמרא שם שהיא מנסה להוסיף גם

מסכת שבת דף לא עמוד ב – יראת ה' היא חכמה

רבי סימון ורבי אלעזר הוו יתבי. חליף ואזיל רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה: ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא. אמר לו אידך: ניקו מקמיה; דגבר בר אוריין הוא. אמר ליה: אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא - ואמרת לי את בר אוריין הוא? תסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא, דאמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר: אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך" וכתוב: "ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה" (איוב כח כח), שכן בלשון יוני קורין לאחת הן.¹⁸

מדרש תהלים (בובר) מזמור כז – אחת שאלתי וממנה להרבה

"דבר אחר אחת שאלתי מאת ה'". אמר הקב"ה לדוד: בתחילה אמרת: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה'". וחזרת ואמרת: "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו". אמר לפניו: ריבוננו של עולם, לא יהא עבד שווה לרבו? בתחילה לא באת לנו באחת? שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה" (דברים יב). ואחר כך פתחת לנו במצות הרבה, שנאמר: "ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו ולדבקה בו" (יהושע כב ה) - הוי: דיו לעבד להיות כרבו.¹⁹

מסכת בבא מציעא דף קז ע"ב – מיראת שמים לצינים ופחים

"והסיר ה' ממך כל חוליי" (דברים ז טו), אמר רב: זו עין²⁰ ... ושמואל אמר: זה הרוח²¹ ... רבי חנינא אמר: זו צינה, דאמר רבי חנינא: הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, שנאמר: "צינים פחים בדרך עיקש, שומר נפשו ירחק מהם" (משלי כב ה).²²

את עמוס: "בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר: כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיי", אך דוחה זאת משום שזה בעצם התורה כולה: "מתקיף לה רב נחמן בר יצחק, אימא: דרשוני בכל התורה כולה!". ואולי אפשר להשוות את כל העניין גם עם הגר שבא ורצה ללמוד את כל התורה על רגל אחת וענה לו הלל "מה דעלך סני לחברך לא תעביד" (שבת לא ע"א). וגם עם "יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם" (ברכות כח ע"ב). "כלים קטנים" – "פכים קטנים" שהם למעשה "כלים גדולים". ועל ["תרגום מצוות](#) ראו דברינו בדפים המיוחדים.

¹⁸ תרגום, הסבר והקשר לענייננו: רבי סימון ורבי אלעזר ישבו ולמדו תורה. עבר לפנייהם ר' יעקב בר אחא והם מתדיינים אם לקום לכבודו אם לא (שזה הפסק בלימוד תורה, ראו כללי עמידה בבית המדרש בברייתא הוריות יג ע"ב). אחד אמר: נקום לכבודו שהוא ירא חטא והאחר אמר: נקום לכבודו שהוא בן תורה (בר אוריין). אמר הראשון לשני: אני אומר לקום לכבודו מהסיבה שהוא ירא חטא, מה אתה מוסיף לי באמירה שהוא בן תורה? הגמרא מחפשת מי מהשניים (ר' סימון או ר' אלעזר) הוא שאמר את זה ומסכמת שזה ר' אלעזר, כי מצאנו אמירה אחרת של ר' אלעזר, המסתמכת על הפסוק "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך" ואשר קובעת: "אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד". גמרא זו שייכת לקבוצה רחבה של מדרשים המצביעים על חשיבות יראת שמים בהשוואה ללימוד תורה. ראו אבות דרבי נתן נוסח א פרק כב: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת". וראו שוב בגמרא שבת שם מספר שורות קודם הסיפור שהבאנו: "אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. בהי עייל? מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד (חבל על מי שאין לו חצר ועושה שער לחצר)". וכן רבים. מה שחשוב לנושא שלנו הוא שהסדר הנכון הוא: יראת שמים (וענוה), לימוד התורה, קיום התורה, סדרי החיים וכל פעולות האדם. היראה היא כח הבחירה ולפיכך הכל תלוי בה. האמירה: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים מקבלת משמעות רחבה ביותר, בדומה למה שראינו ברמב"ם ובעקידת יצחק. מעניין אגב לציין שבהבחנה הזו של יראה מול חכמה יש הבדל גדול בין לשון חז"ל, התלמודים והמדרשים ובין לשון המקרא. במקרא, בפרט בכתובים - ספרות החכמה, חכמה ויראה הם כמעט מילים נרדפות, בד"כ הן הולכות יחד ואין ביניהן כמעט הבדל. ראו משלי א ז: "יִרְאָת ה' רֵאשִׁית דַּעַת חֻקֵּי וּמוֹסָר אֱוִילִים בְּזוֹ" וכן משלי טו לג: "יִרְאָת ה' מוֹסֵר חֻקֵּי וְלִפְנֵי כְבוֹד עֲנֹוה", איוב כח כח: "וַיֵּאמֶר לְאָדָם הֵן יִרְאָת אֲדֹנָי הִיא חֻקֵּי וְסוּר מֵרַע בִּינָה" ועוד. לעומתם ראו תהלים קיא י: "רֵאשִׁית חֻקֵּי יִרְאָת ה' וְדַעַת קְדוּשִׁים בִּינָה" שמשים יש למדרשים ולחז"ל קצת סמך. חז"ל חדדו את האבחנה בין השניים. וכאן, דווקא החיבור של חכמה ויראת ה' שבמקרא, מתאים.

¹⁹ את "הפטנט" להתחיל במשפט צנוע לכאורה ואח"כ לגלות שהוא מכיל בתוכו עולם ומלואו, אומר דוד, למדתי ממך. כמו שאתה הקב"ה מבקש "רק כלי קטן": "כי אם ליראה את ה' אלהיך". כך גם אני מבקש "רק לשבת בבית ה'". ומה לעשות שם? ללמוד תורה, לספוג את הקדושה, להתפעם מהשגב. "רק" לשבת שם. אבל כמו שאתה הקב"ה מקפל תחת "ליראה את ה'" את התורה כולה וכמו שחז"ל קפלו ב"חוץ מיראת שמים" ביוצא מן הכלל את הכלל - בעצם את "הכל", כך גם אני דוד מקפל ב"שבתי בבית ה'" את הכל ועובר מ"לשבת" לחזות בנעם ה', היינו לראות את השכינה.

²⁰ עין הרע או הרעה. ועל הפסוק המובא כאן מספר דברים והקשר לשמות טו כו, ראו דברינו [אני ה' רופאך](#) בפרשת בשלח.

²¹ נראה שהכוונה כאן לרוח ממש ואולי בכל זאת גם לרוח רעה על משקל עין הרע של רב בר פלוגתה הקבוע של שמואל.

²² הנה "הכל בידי שמים חוץ מ...". בהקשר עם השמירה על בריאות הגוף, שכבר התוודענו אליו בפירוש תוספות לעיל. אותו ר' חנינא שטבע בגמרא ברכות לעיל את משפט המפתח: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", מרחיב כאן, ודווקא בענייני הגוף, את אחריות האדם וכח הבחירה שלו. ראו דרשת ר' אחא בויקרא רבה טז ח: "וראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע (ויקרא יד ג) - אמר ר' אחא: מאדם הוא שלא יבואו חולאים עליו. על דעתו של ר' אחא, שאמר ר' אחא: והסיר ה' ממך כל חוליי (דברים ז, טו) ממך הוא שלא יבואו חולאים עליך". ראינו אמנם את פירוש תוספות בגמרא נדה טז לעיל שמחבר שתי אמירות אלה בשם ר' חנינא לתפיסה סוגרת ומצמצמת, אך הרמב"ם ואחרים יאמרו בדיוק ההפך. מה לצינים ופחים וליראת שמים? - "נפש בריאה בגוף בריא". הציר המחבר בין שניהם הוא כח הבחירה של האדם. הוא אחראי לתקינות גופו וליראת שמים שלו ואין להפריד בין הדבקים. ראו דברי

ויקרא רבה לד ג פרשת בהר – שמירה על הצלם והדמות

"גַּמְלַנְפִּשׁוּ אִישׁ חֶסֶד וְעֵכָר שְׂאָרוֹ אֶכְרִי" (משלי יא יז). גומל נפשו איש חסד - זה הלל הזקן. הלל הזקן בשעה שהיה נפטר מתלמידיו, היה מהלך והולך. אמרו לו תלמידיו: רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה הלל עושה? אמר להם: לרחוץ במרחץ. אמרו לו: וזו היא מצוה? אמר להם: הן. ומה אם איקוניות של מלכים שמעמידים אותן בבתי תיאטריות ובבתי קרקסיות שלהם, מי שהוא ממונה עליהן מורקן ושוטפן והן מעלין לו סְלָרִין,²³ ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות - אנו שנבראנו בצלם ובדמות, דכתיב: "כי בצלם אלהים עשה את האדם" (בראשית ט ו), על אחת כמה וכמה.²⁴

מסכת מנחות דף מג עמוד ב – (מ)ה ברכות בכל יום

תניא, היה רבי מאיר אומר: חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך". רב חייה בריה דרב אויא בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו באיספרמקי ומגדי.²⁵

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים 1: מי שיש ברשותו אבות דרבי נתן מהדורת ש"ז שכטר מוזמן לעיין בנוסח ב פרק י (עמוד 26): "אלא הוּוּ כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם - משל לאדם עושה רצון רבו ולבו גס ברצון רבו [אדם עושה רצון אביו] ולבו גס ברצון אביו וכו'". ראו הערה יא שם בה הוא מביא נוסח ארוך ו"ז"ר של מדרש זה בו מופיעה, בין השאר, הפסקה: "ועוד אמרו חכמים: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים - מכאן שכל העובד לפני המקום באימה ויראה נוחל חיי העולם הזה וחיי העולם הבא". כאילו יראת שמים היא מספיקה - היא במדרגה של אהבה. שכטר מעיר שם שיתכן שדברים אלה נכתבו "כנגד הכת הידועה שהפריזה על המידה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצוות". הפריזה בערך האהבה והתעלמה מהיראה. ולכן שם היראה היא הכל, כמשקל נגד. ואנו נאמר ש"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" - כולל אלה שבוחרים לרוץ ישר לאהבה בלי לעבור את שלב היראה. גם זו בחירה שנתונה בידי האדם. גם זה פירוש לפסוק שלנו "מה ה' שואל מעמך - כי אם ליראה". וכאן גלשנו שוב לנושא האהבה מול היראה, ראו שוב דברינו עשה מאהבה עשה מיראה בפרשה זו.

מים אחרונים 2: נחזור ונקרא את הפסוקים במקרא, דברים פרק י פסוקים יב-יג: "וְעֵתָה יִשְׂרָאֵל מַה ה' אֱלֹהֶיךָ שֶׁאֵל מַעֲמֶךָ פִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַקֵּת בְּכָל דְרָכֶיךָ וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ: לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' וְאֶת חֻקֵּי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ". ועוד שם בהמשך מצוות וצוויים על עשיית משפט, אהבת הגר וכו', ושוב יראת ה' בפסוק: "אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וְבו תִדְבַּק וּבְשִׂמּוֹ תִשְׂבַּע". מה ה' שואל מעמך? ללכת בדרכיו, לשמור מצוותיו וחוקותיו, עשיית משפט, אהבת הגר וכו' - אז איך אפשר לצמצם? הרחבת יראת ה' שורשיה בתורה עצמה - בקריאה פשוטה ורציפה של פסוקי ספר דברים בפרט, התורה כולה בכלל.

הרמב"ם בהלכות דעות פרק ד הלכה א: "היות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה".

²³ שכר, מצחצח הפסלים והאיקונוט מקבל שכר עבודה - salarium.

²⁴ בהמשך לחובת השמירה מציינים ופחים, ראינו נכון להביא מקור זה, עליו הארכנו לדון בדברינו [גומל נפשו איש חסד](#) בפרשת בהר. באמת, יש בנושא זה מחלוקת הלל ושמאי, כפי שמוא במקבילה באבות דרבי נתן נוסח ב פרק ל: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? - לעשות מצוה אני הולך. - מה מצוה הלל? - לבית הכסא אני הולך ... לבית המרחץ אני הולך ... שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם ... שמאי לא היה אומר כך, אלא: יעשה חובותינו עם הגוף הזה". שמאי יאמר ש'הדברים ההכרחיים' וחובות הגוף (אולי גם הנפש, לצאת לטיול בטבע מפעם לפעם) הם הכרח בל יגונה ונגזרים על האדם (אולי הם גם מחוץ לכח הבחירה). יש להקדיש להם את מה שיש להקדיש ולהתפנות בהקדם לעניינים הרוחניים שהם תכלית האדם. אבל גם הוא אולי יסכים שכל מה שמעבר ל'חובותינו עם הגוף הזה', כל מה שמחוץ לבית הכסא ובית המרחץ, הוא עולם ומלואו וכולל בהכרח את "יראת שמים" במונחה הרחב. הלל יאמר שכל חובותינו בעולם הזה: חובות הגוף וחובות הנפש (וחובות הלבבות ...) הם מקצה אחת של מצוות שכולן הרחבה ועשייה בפועל של יראת ה'. מחלוקת זו גולשת לנושא [צלם אלהים](#) לו הקדשנו דף מיוחד בפרשת בראשית ולא נאריך כאן.

²⁵ אל תקרי מה אלא מאה. בכל יום יש לקיים "מה", היינו מאה ברכות. דעה אחרת איך מגיעים למספר מאה, היא שבשיטת א"ת ב"ש, היינו החלפת האותיות הראשונה בא"ב באות האחרונה, השנייה באחת לפני האחרונה וכו', האות מ"ם מוחלפת באות יר"ד והאות ה"א מוחלפת באות צד"י. "מה" הופך ל"יץ". י (10) + צ (90) = 100 (אבודרהם, שיבולי הלקט ועוד). אז "מה" כבר איננו דבר של מה בכך, אלא מאה מצוות או ברכות שאדם צריך לקיים בכל יום. ובשבתות וימים טובים בהם תפילת שמונה עשרה (תשע עשרה) הופכת לתפילת שבע ואין מספיק ברכות, יש להרבות בבשמים ומיני מגדים ובפרפרות ובפרפראות לחכמה (מסכת אבות פרק ג משנה יח). והעיקר, כמובן, במדרשים.